

بررسی فقهی حقوقی «معاملات تعهدی» در صرافی‌های ارز دیجیتال در ایران

نرگس موحدی*

محمدرضا علی‌پور**

نوع مقاله: علمی - پژوهشی

چکیده

با توسعه بازار رمزارزی‌ها انواع مختلفی از خدمات و قراردادهای مشتقه نیز رونق گرفته است. بعضی از این خدمات در بازارهای دیگری مثل بورس سابقه دارد و برخی جدید هستند. صرافی‌های ارز دیجیتال در ایران در پاسخ به نیاز مخاطبان خود و رقابت در بازار جهانی به راه‌اندازی بعضی از این خدمات پرداخته‌اند. در این میان رعایت موازین شرعی و قانونی مسئله‌ای است که انجام برخی از این خدمات را در ایران با مشکل روبه‌رو کرده است. صرافی‌های ارز دیجیتال ایرانی برای حل این مشکلات تدابیری اندیشیده‌اند و سعی کرده‌اند خدمات حوزه رمزارزی را در دنیا به گونه‌ای انجام دهند که ایراد فقهی - حقوقی نداشته باشند. یکی از این خدمات که تاکنون در دو صرافی بزرگ ارز دیجیتال کشور راه‌اندازی شده است، شکلی از معاملات با عنوان «معاملات تعهدی» است که شبیه به معامله مارجین است. این پژوهش با استفاده از داده‌های کتابخانه‌ای، معاملات تعهدی را توصیف، و سپس آن را به لحاظ فقهی - حقوقی بررسی کرده است. درخصوص معاملات تعهدی دو ایراد جدی مطرح است: مسئله ربا که هم در خصوص بازپرداخت بیشتر و هم در خصوص کارمزد تمدید مطرح است، و ضرر یک‌طرفه‌ای که ممکن است متوجه کاربر معامله‌کننده بشود. برای پاسخ به این ایرادها نیاز است ماهیت چنین معاملاتی در فقه بررسی شود. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد با توجه به ملاک‌هایی که برای تشخیص شرعی بودن این معاملات در این پژوهش به کار گرفته شده است، انجام این خدمت در صورتی که صرافی‌های یادشده به شیوه‌نامه‌ای که منتشر کرده‌اند، وفادار باشند، ایراد شرعی و قانونی ندارد.

واژگان کلیدی

ابزارهای مشتقه، بازارهای مالی، رمزارز، صرافی ارز دیجیتال، کارمزد بانکی.

* دانشجوی دکتری حقوق عمومی دانشکده‌گان فارابی دانشگاه تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

n.movahedi@ut.ac.ir

mrzalipoor95@gmail.com

** دانشجوی دکتری حقوق عمومی دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران.

مقدمه

توسعه فناوری‌های جدید مالی، آثار بسیاری بر ابعاد اقتصادی زندگی اشخاص داشته‌است. رمزدارایی‌ها را می‌توان یکی از فناوری‌هایی دانست که در سال‌های اخیر منشأ تحولات متنوعی بوده‌است. ابزاری که فرصت مبادله دارایی‌های اشخاص در بسترهای دیجیتالی را فراهم ساخته، و حتی دارایی‌هایی با ماهیت جدید نیز خلق کرده‌است. جذابیت این بازار با شتاب بالایی روبه‌رشد است؛ آن‌چنان‌که تنوع خدمات و شیوه‌های معاملاتی این دارایی‌ها در بستر سکوه‌های دیجیتالی یکی از بازارهای مالی با رقابت بالا را شکل داده‌است. امروزه تعداد سکوه‌های بسیاری در جهان موجود است و هر سکویی که خدمات کامل‌تر و متنوع‌تری عرضه کند و بتواند بازاری عمیق‌تر در درون خود ایجاد کند، فرصت بیشتری برای جذب کاربران خواهد داشت.

تاکنون خدمات متنوعی بر بستر این سکوها در جهان عرضه شده‌است و سکوه‌های حاضر در کشور ما (ایران) نیز برای اینکه بتوانند نیازهای مخاطبان خود را برطرف سازند و با رقبای خارجی خود به رقابت پردازند و سهم بیشتری از بازار داخلی را به‌خود اختصاص دهند، برخی از این خدمات را راه‌اندازی کرده‌اند؛ برای مثال، کاربران حرفه‌ای این سکوها، استقبال بسیاری جهت دریافت برخی خدمات مانند دریافت اعتبار معاملات، قرض و جوه نقد و رمزدارایی برای معامله در بازار دارند. این شواهد نشان می‌دهد که سکوهایی که پس از موج اول پدید آمدن و رشد قارچ‌گونه استارت‌آپ‌ها، با اجرای اصل تعامل‌پذیری از طریق جذب کاربر، تسهیل فرایندهای برطرف کردن نیازهای کاربران و تطبیق‌پذیری خود با عوامل مختلف، باقی ماندند و توسعه پیدا کردند، دیگر به‌عنوان نهادهای ضروری در جامعه در مسیر خلق ارزش‌های اجتماعی و اقتصادی مطرح می‌شوند.

یکی از مسائل و دغدغه‌هایی که با رشد چنین بازارگاه‌های دیجیتالی اهمیت پیدا می‌کند، توجه به صحت و حلیت یا بطلان و حرمت معاملات و ابزارهایی مانند مثال‌های پیش‌گفته است که در بستر این سکوها و به‌عنوان بخشی از خدمات ایشان به کاربران، صورت می‌پذیرد. به‌هرصورت، نه تنها کاربران مسلمانی که قصد استفاده از خدمات این بازارگاه‌ها را دارند، دغدغه‌مند رعایت چنین الزاماتی‌اند، بلکه نفس حضور و فعالیت سکوه‌های دیجیتالی معاملات رمزدارایی‌ها در کشور ایران نیز آن‌ها را ملزم به رعایت موازین شرعی کرده‌است؛ چراکه هرگونه فعلیتی که بستر اقدامات خلاف شرع باشد، موجبات تخلف از قوانین کشور را فراهم می‌سازد و مستوجب برخوردهای قهری و قضایی می‌شود؛ ازاین‌رو، توجه به ساختارهای قراردادی این‌گونه ابزارها از جهت فقه اقتصادی اهمیت ویژه‌ای پیدا می‌کند.

در این پژوهش در تلاش هستیم با بررسی دو نمونه از خدماتی که سال گذشته در دو سکوی معاملاتی بزرگ کشور راه‌اندازی شده است، به فرایندهای و الگوهای معاملاتی این دو خدمت پردازیم و وضعیت حرمت یا حلیت معاملات هر کدام را بررسی کنیم. از آنجا که معاملات تعهدی شبیه به بعضی ابزارهای مشتقه مبتنی بر رمزارزایی (به عنوان دارایی پایه) است، ابتدا ماهیت رمزارزایی و ابزارهای مشتقه و وضعیت فقهی - حقوقی آن‌ها را بررسی می‌کنیم و سپس به معاملات تعهدی راه‌اندازی شده در سکوی نویتکس و معاملات تعهدی سکوی والکس، که الگویی متفاوت از نویتکس دارد، می‌پردازیم.

پیش از این مقالات متعددی درباره ماهیت فقهی - حقوقی و اقتصادی رمزارزها و چگونگی تنظیم‌گری آن در نظام فقهی - حقوقی ایران نگاشته شده است؛ از آن جمله می‌توان این مقالات را نام برد: «تحلیل فقهی کارکردهای پول رمزنگاری شده (مطالعه موردی بیت کوین)» (نواب‌پور، ۱۳۹۷)؛ «تحلیل فقهی - اقتصادی استخراج و مبادله ارزهای مجازی در نظام اقتصادی اسلام (مطالعه موردی بیت کوین)» (عیوضلو، و دیگران، ۱۳۹۸)؛ «جستار فقهی - حقوقی در مسئله قانونمندسازی ارزهای رمزنگاری شده» (مددی، قائمی خرق، و شفیعی، ۱۳۹۹)؛ «مشروعیت رمزارزها از منظر فقه حکومتی و فردی» (ربانی موسویان، ۱۳۹۹)؛ «شناسایی ماهیت حقوقی رمزارزها با تحلیل ساختاری آن‌ها در نظام حقوقی ایران» (خادمان، کوشا، و نوری، ۱۴۰۰).

در خصوص ماهیت ابزارهای مشتقه و وضعیت فقهی - حقوقی آن نیز پژوهش‌هایی صورت گرفته است که برخی عناوین آن‌ها عبارت‌اند از: «بررسی امکان به کارگیری قراردادهای مشتقه در بازارهای مالی از منظر فقهی و حقوقی» (چهره‌نژاد، اندرز، و لطفی، ۱۴۰۱)؛ «قرارداد آتی در حقوق ایران و فقه امامیه» (یوسف‌زاده گندوانی، نیک‌نژاد، و قنبرپور، ۱۴۰۰)؛ «قرارداد اختیار معامله از منظر فقه اسلامی» (عبدالرحیمیان، حق‌شناس، و رامتین، ۱۳۹۷)؛ «قراردادهای (موجل) آتی در بورس اوراق بهادار» (چیت‌سازیان و نوع‌پرور، ۱۳۹۵)؛ «وضعیت حقوقی ابزارهای مشتقه شاخص سهام» (حسین‌زاده، ۱۳۹۳)؛ «مفهوم و ماهیت قراردادهای آتی» (حسین‌زاده، ۱۳۹۰)؛ «بررسی فقهی ابزارهای مشتقه» (معصومی‌نیا، ۱۳۸۵).

با وجود این پژوهش‌ها، در خصوص استفاده از ابزارهای مشتقه در بازار رمزارزایی‌ها مطالعه چندانی صورت نگرفته است و شاید از این میان تنها بتوان به مقاله «مفهوم، ساختار و اعتبار قرارداد آتی دائمی در بازار رمزارزها» (حسین‌زاده، ۱۴۰۱) اشاره کرد که به گونه‌ای از قرارداد آتی رایج در بازار رمزارزایی‌ها پرداخته، و اعتبار آن را بررسی کرده است؛ اما دیگر انواع قراردادهای رایج در این بازار جهانی که بعضاً وارد بازار ایران نیز شده‌اند و خصوصاً قراردادهایی که سکوها برای سازگار کردن آن‌ها با فقه اسلامی و حقوق موضوعه ایران تلاش کرده‌اند، بررسی نشده‌اند.

۱. چستی رمزارایی^۱

بازنمود دیجیتالی ارزش یا حقی که با استفاده از فناوری دفترکل توزیع شده^۲، و به طور الکترونیک قابل انتقال و ذخیره است، با کلمات مختلفی تعریف کرده‌اند. بعضی از این الفاظ مثل «ارزهای دیجیتال» یا «ارزهای مجازی» یا «دارایی‌های دیجیتال» به مفهومی وسیع‌تر از خصوص این مفهوم اشاره دارند. شاید مشهورترین تعبیر از این مفهوم واژه «رمز ارز» باشد. البته از آنجا که لفظ «ارز» تداعی ابزار پرداخت می‌کند و معمولاً به پول اطلاق می‌شود، بهتر است این مفهوم را «رمز ارز» نخوانیم؛ چراکه پول بودن ماهیت این ارزش مورد مناقشه قرار گرفته است. با توجه به کاربردهای متنوع این مفهوم در دنیا و تعاریفی که از آن در اسناد شده است (از جمله تعریف اتحادیه اروپا، کمیسیون اوراق بهادار و سرمایه‌گذاری استرالیا، آژانس خدمات مالی ژاپن، کمیسیون بورس و اوراق بهادار آمریکا)، بهتر است آن را «دارایی» یا «مال» قلمداد کنیم که اعم از پول باشد؛ بدین ترتیب «رمز ارز» نیز یکی از انواع «رمزارایی» قرار می‌گیرد (موحدی، ۱۴۰۲: ۷۱). به هر حال در تعریفی ساده می‌توان رمزارایی‌ها را بازنمود دیجیتالی ارزشی دانست که بانک مرکزی یا نهادی دولتی صادر نمی‌کند، بلکه در ساختاری غیرمتمرکز در بستر فناوری دفترکل توزیع، و با استفاده از پروتکل اجماع صادر می‌شود و قابلیت ذخیره‌سازی و خرید و فروش دارد (مددی، قائمی‌خرق، و شفیعی، ۱۳۹۹: ۳۰۶). رمزارایی‌ها انواع و کاربردهای مختلفی دارند که از جمله آن‌ها رمزارایی‌های بایستوانه^۳، توکن‌های پول الکترونیک^۴ و توکن‌های کاربردی^۵ هستند.

۱-۱. وضعیت فقهی - قانونی معامله رمزارایی‌ها

در ابتدای فراگیر شدن معامله رمزارایی‌ها دیدگاه‌های منفی زیادی از دیدگاه فقهی مطرح شد که شاید اصلی‌ترین ایراد فقهی مدنظر مخالفان رمزارایی‌ها به بحث «عدم مالیت» اشاره داشت. در جبهه بعد، مخالفان به مباحثی مثل غرری بودن این معاملات و مخالفت با احکام ثانویه‌ای مثل نفی سبیل استناد کرده‌اند.

مخالفان در توضیح عدم مالیت رمزارایی‌ها، ملاک‌هایی برای مالیت ذکر می‌کنند و وجود آن‌ها را در رمزارایی‌ها منتفی می‌دانند؛ ملاک‌هایی مثل: مال تلقی شدن از سوی عرف عمومی و عقلای عالم (میرزاخانی، و سعدی، ۱۳۹۷: ۷۸-۷۹)، وجود منفعت در آن (مصباحی‌مقدم، ۱۴۰۰)،

1. Crypto-Asset

2. DLT (Distributed Ledger Technology)

3. Asset-referenced tokens

4. E-money tokens

5. Utility tokens

داشتن پشتوانه لازم، وجود ثبات در قیمت و قابلیت مقیاس ارزش قرار گرفتن (مصباحی مقدم، ۱۴۰۰)، و عدم احراز امضای شارع (آزادپرور، فائزی، و آذریان، ۱۳۹۸: ۱۴۰).

به نظر می‌رسد این ایرادها نیز ناشی از نگاه محدود و غیرواقع‌گرایانه به موضوع مالیت است؛ چراکه اولاً در حال حاضر بسیاری از ارزش‌های موجود در دنیا پشتوانه فیزیکی ندارند و پشتوانه ارزش‌های کشورها نیز عمدتاً ناشی از قدرت حاکمیت دولت‌هاست، ارزش رمزدارایی‌هایی هم که پشتوانه فیزیکی ندارند، ناشی از اعتماد عمومی به بستر امن انتقال آن، مطلوبیت، تقاضا و محدودیت است (نواب‌پور، ۱۳۹۷)؛ ثانیاً در منفعت یا رغبتی که شرط مالیت است همین قدر که عقلای جامعه آثار مالیت را بر آن بار کنند، برای مالیت آن کافی است و لازم نیست که همه مردم به آن رغبت پیدا کنند؛ مثلاً شیئی مثل خاویار با وجود ارزش زیادش مورد رغبت عموم مردم نیست. در ضمن در فقه ما غالباً برای مالیت، علاوه بر ملاک نوعی، ملاک شخصی را نیز پذیرفته‌اند؛ مثل یادگاری‌های خانوادگی که برای شخصی مالیت دارد و برای عموم مردم ندارد (توکلی، ۱۳۹۹، ص ۸۸). به لحاظ منفعت نیز همین که می‌توان رمزدارایی‌ها را به پول‌های رایج تبدیل کرد یا با آن کالا خرید ثابت‌کننده منفعت آن است. درباره ایراد امضای شارع یا عدم ردع آن توسط شارع نیز باید گفت که اگر قرار باشد تنها مالی که در زمان شارع با آن معامله شده است، مورد تأیید وی بدانیم، تنها مجاز به معامله با درهم و دینار هستیم چرا که در زمان شارع درهم و دینار مورد معامله بوده است و اگر مشروعیت آن‌ها را هم ناشی از طلا و نقره‌ای بدانیم که در آنها به کار رفته است، مالیت اسکناس‌های رایج امروزی نیز مورد سؤال خواهد بود.

درباره ایرادهایی که از جهت عناوین ثانویه و فقه حکومتی به استفاده از رمزدارایی‌ها و معامله با آن‌ها وارد کرده‌اند، باید در نظر داشت که بعضی از این ایرادها از عدم آگاهی دقیق از جزئیات فنی مسئله ناشی می‌شود؛ برای مثال این دغدغه که: رمزدارایی‌ها اساساً تولید کشور خاصی است که انتشار آن در میان ایرانیان به قصد ضربه اقتصادی به ما است و آن کشور می‌تواند هر زمان که بخواهد آن‌ها را بی‌ارزش سازد. مشخصاً با توجه به ماهیت رمزدارایی‌ها که فناوری پشتیبان آن برای ایجاد شبکه‌ای غیر متمرکز و بدون قدرتی مرکزی شکل گرفته است، این ایراد درباره - لاقلاً - بخش مهمی از - رمزدارایی‌ها ساده‌انگارانه است (موحدی، ۱۴۰۲: ۱۰۶)؛ اما بخش دیگری از این ایرادها، مثل احتمال پول‌شویی، دغدغه‌هایی تأمل‌برانگیز هستند که البته به ماهیت رمزدارایی‌ها بر نمی‌گردند، بلکه ریسک‌هایی هستند که با وسایلی مثل اجرای الزامات احراز هویت باید مدیریت شوند.

درباره وضعیت قانونی رمزدارایی‌ها در ایران باید گفت که به رغم فراز و فرودهایی که

حاکمیت در مواجهه با این پدیده طی این سال‌ها داشته است، همچنان قانون جامعی درباره آن وجود ندارد و معامله رمزارایی‌ها نه مورد رسمیت بخشی قرار گرفته، و نه به طور کلی ممنوع شده است. البته در ایران نیز مثل بسیاری از کشورهای دیگر استفاده از رمزارایی‌ها به عنوان ابزار پرداخت، ممنوع است. به جز این مسئله، هیئت وزیران مصوباتی درباره استخراج رمزارایی‌ها دارد و الزاماتی نیز برای صرافی‌های ارز دیجیتال از جانب پلیس فتا و بعضی نهادهای دیگر وضع شده است. در قانون جدید بانک مرکزی (مصوب ۱۴۰۲) نیز «رمزپول» تعریف شده است که هر دو نوع رمزارایی متمرکز (با محوریت بانک مرکزی) و غیرمتمرکز را شامل می‌شود و مسئولیت انحصاری ابلاغ دستورالعمل‌های مورد نیاز در حوزه آن به بانک مرکزی واگذار شده است.

۲. ابزارهای مشتقه

ابزار مشتقه یا مشتقات مالی^۱ نوعی از ابزارهای مالی هستند که ارزش آن‌ها وابسته به یک یا چند دارایی پایه یا مشتق از آن‌ها است (CFA, 2019). از جمله این دارایی‌های پایه کالا، ارز، سهام، انرژی و نرخ بهره هستند. قراردادهای مشتقه قراردادهایی بین افراد بر پایه این دارایی‌ها هستند که در آن بر خرید و فروش این دارایی‌ها در آینده توافق می‌کنند و ارزش آن با نوسانات قیمتی دارایی‌ها تعیین می‌شود. استفاده از این ابزارهای مشتقه مزایا و کاربردهای زیادی برای معامله‌گران بازارهای مالی دارد که اصلی‌ترین مزیت آن مدیریت و پوشش ریسک است. این ابزارها می‌توانند به عنوان گونه‌ای تضمین در مقابل نوسانات بازار دارایی مورد نظر عمل کنند و به سرمایه‌گذار در برابر تغییرات احتمالی ارزش دارایی‌اش امنیت ببخشند. البته ممکن است افرادی بدون اینکه در معرض ریسک باشند نیز از این ابزارها به عنوان وسیله کسب سود بهره ببرند (معصومی‌نیا، ۱۳۸۵: ۱۵۵). به همین دلیل یکی از کاربردهای مشتقات مالی را سفته‌بازی^۲ می‌شمارند. همچنین با استفاده از این ابزارها امکان ورود به معاملات با دارایی کم و امکان معامله دارایی‌های متنوع وجود دارد.

۲-۱. انواع قراردادهای مشتقه

انواع مختلفی از قراردادهای مشتقه وجود دارد که محبوب‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از:
الف - قرارداد آتی^۳: در قراردادهای آتی خریدار و فروشنده توافق می‌کنند که در زمان

1. Financial derivatives/Derivative Contract

2. Speculation

3. Futures contract

مشخصی در آینده یک دارایی را به قیمتی مشخص معامله کنند.

ب - قرارداد اختیار معامله^۱: در قراردادهای اختیار معامله، معامله‌گر می‌تواند در زمان مشخصی که تعیین شده است، دارایی را به قیمت مشخص بخرد؛ اما در عین حال ملزم به این کار نیست و آن‌چنان‌که از نام قرارداد پیدا است، این اختیار را دارد که این معامله را انجام ندهد. البته در این قراردادهای معامله‌گر باید هزینه‌ای جهت کارمزد برای انعقاد این قرارداد پرداخت کند؛ ولی در صورتی که از اختیارش استفاده کند و معامله را انجام ندهد، این مبلغ به او باز نخواهد گشت. این قرارداد را به لحاظ شیوه اعمال به دو دسته تقسیم می‌کنند: آمریکایی و اروپایی. در شیوه نخست، معامله‌گر می‌تواند هر زمان تا پیش از سررسید این اختیار را اعمال کند؛ ولی در شیوه دوم، فقط در تاریخ مشخص قابل اعمال است (مؤمن قمی، ۱۳۸۲: ۵۳).

۲-۲. معامله مارجین^۲

مارجین هم یکی از انواع قراردادهایی است که می‌تواند فرصت‌های معاملاتی و کسب سودی را برای معامله‌گران رقم بزند که در حالت عادی چنین فرصت‌هایی وجود ندارد. از آنجاکه امکان انجام معاملات مارجین هم در بازار نقدی و هم در بازار مشتقات وجود دارد، آن را در دسته‌ای جداگانه از قراردادهای مشتقه ذکر کردیم. در معامله مارجین معامله‌گر با داشتن مقداری دارایی اولیه در یک صرافی، اقدام به قرض گرفتن مقدار بیشتری دارایی از کارگزاری یا صرافی می‌کند تا با آن طی زمانی مشخص معاملاتی بکند که مطابق پیش‌بینی‌هایش به سود چندبرابری دست یابد. چه پیش‌بینی او محقق شود و سود کند، چه خلاف آن اتفاق بیفتد، در هر حال باید مبلغی را که قرض گرفته است (معمولاً به علاوه کارمزد) به صرافی بازگرداند.

۲-۳. وضعیت فقهی - قانونی استفاده از ابزارهای مشتقه در بازارهای مالی

از آنجاکه پیش از وجود و فراگیر شدن ارزهای دیجیتال نیز استفاده از این ابزارها و معامله آن‌ها در بازارهای دیگری به خصوص بازار سهام رواج داشته است، وضعیت فقهی - حقوقی آن‌ها پیش از این مورد توجه قرار گرفته است و درباره ماهیت هریک از این قراردادهای و حکم آن‌ها در فقه و قانون بحث شده است.

در باب ماهیت این قراردادهای، برخی کوشیده‌اند وجوه اشتراک این قراردادها را با عقود معین کشف کنند و در دسته این عقود جای بدهند؛ برای مثال درباره ماهیت قرارداد اختیار معامله احتمالاتی مثل وکالت، شرکت، بیع با حق فسخ داده شده است (عبدالرحیمیان، حق شناس، و رامتین،

1. Option contract

2. Margin Trading

۱۳۹۷: ۳۳، ۳۸). درباره قراردادهای آتی، آن‌ها را نوعی مواعده بیع می‌دانند؛ یعنی در این قراردادها تعهدی به فعل حقوقی انشای عقد بیع در آینده داده می‌شود که البته این تعهد در فقه در قالب شرط ضمن عقد بررسی شده است (حسین‌زاده، ۱۳۹۰: ۹۳). بعضاً آن را بیع کالی به کالی (نسیه به نسیه) دانسته‌اند که از منظر فقه امامیه باطل است؛ اما از آنجا که قراردادهای آتی در واقع مبادله دو تعهد است که حین عقد به وجود می‌آید (نه اینکه آن‌چنان که در بیع کالی به کالی اتفاق می‌افتد، از پیش از عقد دو دین وجود داشته باشد) نمی‌توان آن را باطل دانست (یوسف‌زاده گندوانی، نیک‌نژاد، و قنبرپور، ۱۴۰۰: ۲۴۰). نکته مهمی که باید درباره مسائل جدید از جمله ابزارهای مشتقه به آن توجه کرد، این است که ماهیت جهانی که این ابزارها برای بقا و ادامه حیات و فعالیت در آن ساخته، و به کار گرفته می‌شوند، آن‌قدر با جهان عقود سنتی متفاوت است که اصرار به جای‌دادن این ابزارها ذیل عقود شناخته‌شده نوعی خطای محاسباتی به شمار می‌رود. در واقع در برخورد با چنین ابزارهایی بهتر است آن‌ها را عقود مستقلی به حساب آوریم که فقط کافی است با شرایط عمومی صحت عقود مغایرت نداشته باشند (چهره‌نژاد، اندرز، و لطفی، ۱۴۰۱: ۱۵۰).

جهت دیگری که بعضاً در بررسی فقهی ابزارهای مشتقه بدان توجه می‌شود، دارایی پایه‌ای است که پایه ارزش ابزارهای مشتقه است؛ مثلاً قراردادهای آتی و اختیار معامله مبتنی بر کالا، مبتنی بر ارز و غیره. از میان این دارایی‌های پایه در معاملات مشتقه جهانی، در ایران معامله برپایه شاخص سهام به دلایل مختلفی مثل عدم امکان تملک شاخص سهام، مالیت نداشتن و فقدان مفهوم واقعی معاوضه مورد اشکال قرار گرفته است (حسین‌زاده، ۱۳۹۳: ۲۰۷).

به لحاظ قانونی در میان قوانین جمهوری اسلامی ایران نیز در بند ۱۱ ماده ۱ «بازار اوراق بهادار جمهوری اسلامی ایران» ذیل تعریف «بازار مشتقه» دو نوع قرارداد آتی و اختیار معامله مبتنی بر اوراق بهادار یا کالا به رسمیت شناخته شده است. همچنین در دستورالعمل‌های اجرایی معاملات قراردادهای آتی و قراردادهای اختیار معامله در بورس اوراق بهادار این دو قرارداد تعریف شده‌اند و برای اینکه ایرادهای شرعی محتمل به آن وارد نباشد در خود بورس تدابیری اندیشیده شده است.

مطابق این مصوبات «قرارداد آتی قراردادی است که فروشنده تعهد می‌کند در سررسید تعیین شده، تعداد معینی از دارایی پایه را به قیمتی که در زمان انعقاد قرارداد تعیین می‌شود، بفروشد و در مقابل خریدار متعهد می‌شود آن تعداد معین از دارایی پایه را در تاریخ سررسید خریداری کند. برای جلوگیری از امتناع طرفین از عمل به تعهدات قرارداد، طرفین به صورت شرط ضمن عقد متعهد می‌شوند مبلغی را به عنوان وجه تضمین طبق ضوابط این دستورالعمل نزد کارگزار یا اتاق پایاپای بگذارند و متناسب با تغییرات قیمت آتی، وجه تضمین را تعدیل کنند و کارگزار یا اتاق

پایاپای از طرف آنان وکالت دارد متناسب با تغییرات، بخشی از وجه تضمین هر یک از طرفین را به‌عنوان اباحه تصرف در اختیار دیگری قرار دهد و وی حق استفاده از آن را خواهد داشت تا در دوره تحویل با هم تسویه کنند. متعهد فروش و متعهد خرید می‌توانند درمقابل مبلغی معین، تعهد خود را به شخص ثالث واگذار کنند که جایگزین او در انجام تعهد باشد^۱.

همچنین این مصوبات «قرارداد اختیار معامله را اوراق بهاداری می‌دانند که به‌موجب آن فروشنده اوراق متعهد می‌شود در صورت درخواست خریدار، تعداد مشخصی از دارایی پایه را به قیمت اعمال، معامله یا در صورت توافق طرفین، تسویه نقدی کند. فروشنده اوراق اختیار معامله درقبال این تعهد، مبلغ معینی از خریدار اوراق دریافت می‌کند. برای جلوگیری از امتناع فروشنده اوراق از انجام قرارداد، فروشنده ضمن قرارداد متعهد می‌شود مبلغی را به‌عنوان وجه تضمین نزد کارگزار بورس یا اتاق پایاپای قرار دهد و متناسب با تغییرات قیمت اوراق اختیار معامله، آن را تعدیل کند»^۲.

۳. معاملات تعهدی

همان‌طور که گفته شد صرافی‌های ارز دیجیتال در دنیا خدمات مختلفی عرضه می‌کنند. در ایران نیز برخی از این خدمات با در نظر گرفتن موازین شرعی و قانونی راه‌اندازی شده‌اند. یکی از آن‌ها امکان انجام اجرای قراردادهایی است که «معاملات تعهدی» نام گرفته است و شباهت زیادی به قرارداد مارجین دارد؛ اما از آنجا که معامله مارجین به‌نحوی که در دنیا صورت می‌گیرد، از منظر فقه شیعه و قوانین ایران اشکال دارد، در طراحی معاملات تعهدی تلاش شده است تا نکات شرعی و قانونی رعایت شود.

۳-۱. معاملات تعهدی در سکوی معاملاتی نوبیتکس

سکوی معاملاتی نوبیتکس که یکی از سکوهای بزرگ معامله رمزارزی در کشور است، برای دو گروه در معاملات تعهدی خلق ارزش می‌کند؛ به این صورت که از یک طرف فرصتی را برای مالکان رمزارزی فراهم ساخته است تا تمام یا بخشی از دارایی خود را نزد این سکو به امانت گذارند. از طرف دیگر کاربرانی که توانایی کسب سود از طریق معامله این دارایی‌ها را

۱. دستورالعمل معاملات قرارداد آتی در بورس اوراق بهادار تهران مصوب ۱۳۹۶/۱۲/۱۶ توسط هیئت مدیره سازمان بورس و اوراق بهادار.

۲. دستورالعمل معاملات قرارداد اختیار معامله در بورس اوراق بهادار تهران و فرابورس ایران مصوب ۱۳۹۷/۲/۲۶ توسط هیئت مدیره سازمان بورس و اوراق بهادار.

دارند و مایل به معامله در بازار هستند، ولی به قدر کافی و در آن لحظه امکان دسترسی به دارایی موردنظر خود را ندارند یا احساس می‌کنند با دراختیارداشتن حجم بیشتری از دارایی می‌توانند سود زیادی کسب کنند، بتوانند رمزدارایی دیگر کاربران را دریافت کنند و درقبال اندک کارمزدی، با این دارایی معاملات مختلفی انجام دهند. نوییتکس در این شرایط فرصتی را فراهم می‌سازد تا کاربر معامله‌کننده با توثیق مقداری دارایی بتواند تا چندبرابر رمزدارایی را به نمایندگی از مالک آن در بازار معامله کند و در سود حاصل از آن شریک شود. در مقابل بازگشت اصل دارایی به مالک جزء تعهدات معامله‌کننده است و به‌همین جهت و برای تضمین عدم نکول وی، ضرر معامله‌کننده نمی‌تواند افزون بر مقدار وثیقه‌ای باشد که نزد سکوی نوییتکس است.

برای درک بهتر عملیاتی که صورت می‌گیرد فرض کنید شما معادل یک اتریوم دارید. حال می‌توانید این رمزدارایی را در استخر اتریوم نوییتکس قرار دهید تا نوییتکس آن را در اختیار دیگر کاربران قرار دهد. در مقابل، کاربر معامله‌کننده‌ای با مراجعه به نوییتکس می‌تواند با توثیق یک دارایی که ارزش آن معادل ۰/۲ اتریوم است، یک اتریوم از استخر اتریوم نوییتکس دریافت کند تا صرفاً در بازار معاملاتی آن سکو به معامله بپردازد. حال اگر معامله‌کننده بتواند سودی از محل این معاملات کسب کند، سود حاصل شده به‌طورمستمرک متعلق به مالک و معامله‌کننده خواهد بود و مطابق شرایطی که در نوییتکس تعیین شده است، علاوه‌بر کارمزد دریافت خدمات و تمدید مهلت دریافت دارایی که نوییتکس کسر می‌کند، ۲ درصد آن سود، به مالک و مابقی متعلق به معامله‌کننده خواهد بود. البته از ویژگی‌های این خدمت در نوییتکس آن است که به‌ازای هر روز که این دارایی دراختیار معامله‌کننده باشد، ۲ درصد سهم مالک افزایش می‌یابد؛ یعنی اگر رمزدارایی مذکور چهار روز دراختیار معامله‌کننده باشد، ۸ درصد از سود احتمالی حاصله متعلق به مالک دارایی خواهد بود. حال چنانچه از معاملات دارایی دراختیار معامله‌کننده سودی حاصل نشود، معامله‌کننده نیز تعهدی نخواهد داشت و درانتها کافی است دارایی‌ای را که دریافت کرده است به استخر بازگرداند؛ اما چنانچه معاملات با موضوع دارایی دریافتی موجب ایراد ضرر شود، این ضرر از محل وثیقه معامله‌کننده تأمین می‌شود و معامله‌کننده متعهد است اصل دارایی دریافتی را به استخر بازگرداند و به‌همین جهت سقف امکان ضرر معامله‌کننده معادل ارزش وثیقه وی خواهد بود.

۳-۲. معاملات تعهدی در بازار والکس

سکوی معاملاتی والکس یکی دیگر از سکوهای بزرگ کشور است که خدمت معاملات تعهدی

را به شیوه متفاوتی راه‌اندازی کرده است. خدمت عرضه‌شده در این سکو به روش ساده‌تری انجام می‌پذیرد؛ به این شکل که معامله‌کنندگان دارایی مورد معامله را از سکوی معاملاتی قرض می‌گیرند و در ازای آن مبلغی وجه نقد توثیق می‌کنند و سکوی معاملاتی در ازای این خدمات، مبلغی معادل ۰/۰۲ درصد از دارایی قرض داده‌شده را از کاربر دریافت می‌کند. معامله‌کننده موظف است دارایی دریافت‌شده را ظرف ۴ ساعت به سکو بازگرداند و چنانچه این دارایی را عودت ندهد، به ازای هر ۴ ساعت تأخیر باید ۰/۰۲ درصد وجه التزام به سکو پرداخت کند و نهایتاً پس از گذشت سه روز از زمان دریافت قرض، سکو اجازه خواهد داشت در دارایی و وثیقه کاربر تصرف، و از آن محل بدهی کاربر را تسویه کند. تمام معاملاتی که در بستر والکس انجام می‌شود با اذن قبلی از مالک دارایی صورت می‌پذیرد.

۴. بررسی فقهی - حقوقی معاملات تعهدی

برای طراحی معاملات تعهدی به گونه‌ای که با شرع و قانون مغایرتی نداشته باشد، تلاش شده است. در ادامه ایرادهای شرعی و قانونی محتمل درخصوص این معاملات بررسی می‌شود.

۴-۱. بازپرداخت بیشتر در حکم ربا

نخستین شبهه آن است که در هردوی این سکوها، دارایی در اختیار کاربر قرار می‌گیرد و در انتها مقداری بیش از دارایی اولیه بازپرداخت می‌شود. آیا این عملیات مصداق ربا است (کارمزد ۰/۰۲ درصد در سکوی والکس و سهم ۲ درصدی از سود حاصله و کارمزد خدمات در نوبیتکس)؟

عموم فقها تعریف شهید ثانی را از ربا صحیح می‌دانند. از نظر ایشان، ربا معامله دو کالای هم‌جنس با زیادی در یک طرف یا قرض دادن به شرط زیاده است (شهید ثانی، ۱۳۸۶ ق: ۳/۴۳۷). حال ایراد این است که در نوبیتکس و والکس یک دارایی دریافت می‌شود و در انتها کارمزدی زیاده بر آن دارایی بازپرداخت می‌شود و در نوبیتکس حتی سودی علاوه بر آن کارمزد عرضه خدمات نیز بازپرداخت می‌شود، پس ممکن است این معامله مصداق ربا باشد. برای بررسی این موضوع ابتدا باید جایگاه کارمزد را از سود دریافتی جدا کرد. دریافت کارمزد در قبال عرضه خدمات مالی از جمله مسائلی است که در آراء فقهای معاصر و پس از تشکیل حکومت اسلامی در ایران به تواتر یافت می‌شود. برای مثال امام خمینی و آیت‌الله خامنه‌ای هردو در پاسخ به سؤالات متعددی در این باره اظهار داشته‌اند که دریافت کارمزد چنانچه صرفاً به مقدار کارمزد باشد ایرادی

ندارد^۱ و لو این کارمزد به شیوه درصدی از ارزش آن دارایی محاسبه شود؛ لکن نباید صرفاً تغییر نام سود دریافتی به کارمزد باشد و واقعاً مقدار آن کارمزد عرفاً و منطقاً باید معادل هزینه‌های خدماتی باشد که انجام می‌شود؛ در واقع این کارمزد مصداق اجرت و هزینه عملیات است و مصداق عنوان ربا نیست (موسویان و کشاورزian، ۱۳۹۹، ص ۹۷) و در آراء رهبر آمده است که اگر زیادتى بر دارایی اولیه اخذ می‌شود که مازاد بر کارمزد انجام عملیات و هزینه‌های جاری است، نباید از مقدار تورم بیش‌تر باشد. ارزیابی این موضوع باتوجه به عدم دسترسی به هزینه‌های این سکوهاى معاملاتی امر دشواری است و حتى در صورت دسترسی به آن نیز، با توجه به مجموع خدمات متنوعی که عرضه می‌شود، نمی‌توان تخمین صحیحی از هزینه‌های این خدمت داشت؛ اما می‌توان این کارمزدها را با کارمزدهای بانکی که سابقاً به تأیید فقهای معتبر رسیده است، مقایسه کرد که معیاری عرفی و متناسب با شرایط جامعه ایران برای تشخیص در دست داشت. هم‌اکنون تسهیلات قرض الحسنه بانکی صرفاً از طریق اخذ کارمزد عملیات صورت می‌پذیرد و این کارمزد مطابق چهار درصد دارایی قرض داده شده است که فقهای معتبر آن را تأیید می‌کنند.^۲ با بررسی عملیات انجام گرفته در این دو سکوی معاملاتی می‌توان مشاهده کرد که کارمزد دریافتی در سکوی والکس معادل ۰/۰۲ درصد در ارائه خدمت است و کارمزد دریافتی در سکوی نویتکس (در شرایطی که تمام ظرفیت آن استخر استفاده شده باشد) معادل ۰/۱ درصد است که این مقادیر به مراتب کمتر از کارمزد دریافتی بانک‌ها در دادن تسهیلات قرض الحسنه است و با شرایطی که از دو فقیه مذکور بیان شد نیز همخوانی داشت. این نکته قابل ذکر است که کارمزد دریافتی متناسب

۱. برای مثال ن.ک:

<https://B2n.ir/Karmozd>

۲. در این خصوص می‌توان به این فتاوا اشاره کرد: الف - پرسش از دفتر آیت‌الله خامنه‌ای: گرفتن کارمزد توسط صندوق‌های قرض الحسنه چه حکمی دارد؟

(<https://iaif.ir/index.php/fa/pajooresh/fehh0/estefaat/item/4256-karmozdbanki>)

ب - پرسش از دفتر آیت‌الله مکارم شیرازی: آیا کارمزدهایی که بانک‌ها از وام‌گیرندگان می‌گیرند، حلال است؟ (<https://B2n.ir/ahkam.makarem>). ج - مسئله ۱۰۳۹: مسائل کارمزد قرض آیت‌الله سیستانی: حساب‌های پس‌انداز مؤسسه یا صندوق، حساب وکالتی باشد، به این صورت که متولیان مؤسسه یا صندوق، وکلای تبرعی (مجانی و بدون مزد) صاحبان حساب باشند و واسطه در قرض دادن اموال آنان به متقاضیان وام باشند و صاحبان حساب هیچ‌گونه شرطی با مؤسسه یا صندوق، برای دریافت کارمزد از متقاضیان جهت قرض دادن اموالشان نکرده باشند؛ در این صورت، متولیان مؤسسه یا صندوق به صورتی که در بند (۵) از مسئله «۱۰۳۷» ذکر شد، می‌توانند در ازای فراهم کردن مقدمات وام، از متقاضیان وام کارمزد دریافت کنند

(<https://www.sistani.org/persian/book/26577/7221>)

با عملیاتی است که صورت می‌گیرد و درواقع مزد انجام آن عملیات (فراهم کردن بستری برای کاربران که قرض بدهند/بگیرند و فرایند انجام معاملات تعهدی) است که عملیات بانک در دادن تسهیلات قرض الحسنه و عملیات صرافی‌های رمزارزی در معاملات تعهدی به یکدیگر شباهت زیادی دارند.

علاوه بر بحث کارمزد، باید سود دریافتی مازاد بر دارایی اصلی که در سکوی نوبیتکس از کاربر اخذ می‌شود را نیز بررسی نماییم. این سود معادل دو درصد دارایی است که دراختیار کاربر قرار گرفته است و با هر روز تمدید این شرایط، دو درصد دیگر نیز به آن افزوده می‌شود. بررسی شرایط این عملیات نشان می‌دهد که توافق طرفین معامله در نوبیتکس، به مشارکت در انجام معاملات با دارایی مذکور معطوف است. به این صورت که مشابه عقد مضاربه یکی از طرفین مالک دارایی و دیگری عاملی است که با آن دارایی به انجام معاملاتی می‌پردازد و چنانچه از این معاملات سودی حاصل شود، طرفین باهم شریک خواهند شد و اگر سودی حاصل نشود، عامل هیچ تعهدی به پرداخت سود به مالک دارایی ندارد. این عملیات نیز جهت موازن شرعی، عملیات صحیحی است؛ چراکه سود قطعی و مبلغ اضافی ثابتی بر دارایی اولیه بدون در نظر گرفتن امکان عدم تحصیل سود یا ضرر برعهده عامل نخواهد بود؛ بنابراین می‌توان این عملیات را نیز خارج از مصادیق ربا دانست؛ چنان که در مضاربه نیز شرط است سود هریک از طرفین به صورت کسر مشاع - و نه عدد ثابت - تعیین شود (خامنه‌ای، ۱۳۹۳، شماره ۴، بند ج) و در این مشارکت نیز همین اتفاق رخ می‌دهد.

۴-۲. کارمزد تمدید در حکم ربا

سؤال دیگر درباره شرایط تمدید توافق یادشده و افزایش مدت زمانی است که دارایی در اختیار معامله کننده قرار می‌گیرد. در هر دو سکوی معاملاتی افزایش مدت زمان دراختیارداشتن دارایی مستلزم پرداخت وجهی است که عمده‌تاً برابر با همان کارمزد پرداختی در ابتدای دریافت خدمات است. آیا این کارمزدهای تمدید راهی برای فرار از ظاهر ربا و حفظ شرایط باطنی ربا نیست؟ آیا این کارمزدها با شرایط دریافت کارمزد که در احکام فقهی مذکور بیان شد، مطابقت دارد؟ سکوی والکس کاربران را ملزم به بازپرداخت در نخستین بازه چهارساعته می‌داند و عدم بازپرداخت را عدم انجام تعهد کاربر و مستلزم پرداخت وجه التزام کرده است. تعبیر این سکو از مبالغ دریافتی پس از طی دوره اولیه، وجه التزامی برای ملزم کردن کاربران جهت بازپرداخت در موعد مقرر است؛ اما نوبیتکس این وجه را نیز به عنوان کارمزدی برای خدمت تمدید تعیین کرده است. اخذ وجه التزام قراردادی در تعهدات مالی، بنا به نظر عموم فقها و همچنین دیوان عالی کشور

مشروع و قانونی است^۱ و مطابق توافق طرفین است؛ اما آنچه ممکن است این معامله را با ایراد دیگری روبه‌رو سازد، صوری بودن ارکانی از توافقات است که می‌تواند به بطلان آن منجر شود که در نتیجه عواید حاصل را مصداق اکل مال به باطل کند. چنین معامله‌ای ربا نیست؛ ولی انتفاع از عواید حاصل از آن حرام است. برای درک اینکه واقعاً تاچه‌اندازه این توافقات واقعی یا صوری است به اسناد و اطلاعات بیش‌تری نیاز است تا مشخص شود که آیا طرفین واقعاً قصد اعطا و دریافت قرضی مثلاً در موعد چهارساعته (مطابق شرایط والکس) دارند یا اینکه چنین قرضی عرفاً و بنا به نیت اولیه سکو و عموم دیگر اشخاص یک قرض یک روزه یا حتی چند روزه است که تلاش شده است زیاده آن در قالب وجه التزام اخذ شود تا پوششی برای ربا باشد؟ در شرایطی که اطلاع دقیقی از داده‌های رفتاری کاربران در این سکوها در دست نیست، دقت تشخیص کاهش می‌یابد و شاید تنها بتوان به عرف سکوهای خارج از کشور توجه کرد که اغلب زمانی کوتاه از چند ساعت تا چند روز دارند؛ همچنان که در هر دو سکوی ایرانی محدودیتی برای تمدید تعیین شده، که در والکس سه روز و در نوبیتکس ۳۰ روز محدودیت وضع شده است و پس از انقضای این مهلت به سکو مجوز تسویه بدهی از محل وثیقه یا دیگر دارایی‌ها را اعطا می‌کند. این موضوع شاید بتواند اماره‌ای بر آن باشد که عرفاً قصد دریافت و اعطای قرض در کوتاه‌مدت مدنظر است، ولی دلیل قطعی نخواهد بود. درخصوص کارمزد تمدید در سکوی نوبیتکس باید آن را مطابق شرایط دریافت کارمزد در موازن شرعی بررسی کرد. در اینجا که اطلاعات کاملی از جزئیات هزینه‌های تمدید برای سکو وجود ندارد و صرفاً می‌توان احتمال داد که هزینه آن برابر یا حتی کمتر از کارمزد اصل خدمت عرضه‌شده است، پس این کارمزد که عیناً برابر کارمزد خدمت عرضه‌شده است، مطابق نظر رهبری تا سقف تورم مجاز است؛ یعنی هم‌اکنون که به‌ازای هر روز ۰/۱ درصد کارمزد تمدید در سکوی نوبیتکس اخذ می‌شود و مجموع آن در یک‌سال معادل ۳۶/۵ درصد خواهد شد، و نرخ تورم اعلامی بانک مرکزی نیز مقداری نزدیک به ۴۶ درصد بوده است^۲، کارمزد تمدید در نوبیتکس نیز به‌جهت رعایت موازن شرعی صحیح است.

۴-۳. ضرر یک‌طرفه

سؤال دیگر درخصوص نحوه کسر ضرر فعالیت کاربر معامله‌کننده از وثیقه وی است. در صورتی که کاربر در معاملات ضرر کند و اصل دارایی کاهش یابد، سکوی معاملاتی مقدار ضرر را به‌همراه

۱. رأی وحدت‌رویه شماره ۸۰۵ هیئت عمومی دیوان عالی کشور درباره مجاز بودن تعیین وجه التزام بیشتر از شاخص

تورم رسمی، منبع:

<https://dotic.ir/news/8823>

2. https://www.cbi.ir/Inflation/Inflation_FA.aspx

دیگر بدهی‌های کاربر، مانند کارمزدها از منبع وثیقه معامله‌کننده کسر می‌کند تا اصل دارایی را حفظ و ریسک مالک دارایی و سکوی معاملاتی را صفر کند. آیا این ضرر یک‌طرفه صحیح است و خلاف موازین شرعی نیست؟ بررسی این موضوع باید به تفکیک در مدل معاملاتی هر دو سکو بررسی شود. بررسی‌ها حاکی از آن بود که به نظر می‌رسد معاملات در سگوی نوبیتکس مبتنی بر مشارکت صورت می‌پذیرد و به عقد مضاربه - که یکی از عقود مشارکتی است - شباهت بسیار دارد و در سگوی والکس مبتنی بر قرض است. شرط جبران خسارت به اصل سرمایه، از سوی برخی از فقها از جمله آیت‌الله موسوی اردبیلی، سید عباس موسویان و آیت‌الله صافی گلپایگانی (پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۲) و حتی در ماده ۵۵۸ قانون مدنی ایران تصریح شده،^۱ و بلاشکال است و در عقد مضاربه نیز ضرر متوجه اصل سرمایه است؛ یعنی جبران آن بر عهده مالک است؛ اما مالک سرمایه می‌تواند ضمن عقد شرط کند که عامل ضامن جبران خسارت و ضرر وارد شده به اصل سرمایه باشد (خامنه‌ای، ۱۳۹۳). این شرط اختصاص به یک عقد خاص ندارد و مطابق اصل آزادی اراده‌ها، این شرط که در قراردادهای مشارکت اگر به اصل سرمایه مالک خسارتی وارد شود، معامله‌کننده باید از اموال خود معادل این ضرر را به مالک مجاناً تملیک کند، صحیح و شرعی است. در قرض نیز اساساً مقروض متعهد به بازگرداندن مثل یا قیمت (در صورت تعذر رد مثل) مال است (شهید ثانی، ۱۳۸۶ ق: ۱۵/۴) و در نتیجه تعهد معامله‌کننده به بازگرداندن معادل اصل دارایی دریافت‌شده در هر دو سکو تعهد صحیحی است.

نتیجه‌گیری

در سال‌های اخیر سکوهای جهانی رمزدارایی‌ها، خدمات متنوعی برای کاربران خود انجام داده‌اند که معاملات و قراردادهای مشتقه از این دسته خدمات‌اند. سکوهای ایرانی نیز برای رفع نیاز کاربران خود و بقاء در بازار رقابتی رمزدارایی‌ها انجام خدمات مشابه را ضروری می‌یابند. از آنجاکه انجام هر نوع خدمتی در زمینه فناوری‌های نوظهور، در هر کشوری نیازمند انطباق با نظام قانونی آن کشور است، این سکوها نیز تلاش کرده‌اند معاملات رمزدارایی موجود در سکوهای جهانی را به گونه‌ای بومی کنند که با موازین فقهی و قانونی ایران ناسازگاری نداشته باشند. این پژوهش پس از بررسی اجمالی چستی رمزدارایی و وضعیت فقهی - حقوقی معاملات آن‌ها در ایران و مروری سریع به ایرادهایی که در خصوص این دارایی‌ها وجود دارد و پاسخ به آن‌ها، نوعی

۱. ماده ۵۵۸ قانون مدنی: اگر شرط شود که مضارب، ضامن سرمایه خواهد بود یا خسارات حاصل از تجارت، متوجه مالک نخواهد شد، عقد باطل است؛ مگر اینکه به‌طور لزوم شرط شده باشد که مضارب از مال خود به مقدار خسارت یا تلف، مجاناً به مالک تملیک کند.

از معاملات مشتقه در بازارهای رمزارزی ایرانی را بررسی کرده است که «معاملات تعهدی» نامیده شده‌اند. این بررسی با بیان چستی این معاملات و ایرادهایی که درخصوص آنها به ذهن می‌رسد، انجام شده است. ایراد عمده و جدی آن است که بازپرداخت بیش از میزانی که کاربر معامله‌کننده دریافت کرده است و کارمزدی که پرداخت می‌کند، می‌تواند در حکم ربا به‌شمار آید. همچنین ضرر یک‌طرفه‌ای که ممکن است متوجه کاربر معامله‌کننده بشود، می‌تواند محل اشکال باشد. برای بررسی وارد بودن این ایرادها یا وارد نبودن آنها توجه به ماهیت این معاملات نیز لازم است. براساس اسناد منتشرشده از این سکوها و همچنین موازین شرعی مذکور، به نظر می‌رسد معاملات تعهدی در نوبیتکس نوعی عقد مشارکتی مشابه مضاربه، و در والکس مشابه عقد قرض است. با همین شناسایی، شبهه ضرر یک‌طرفه رفع می‌شود؛ چراکه در عقد قرض، قرض‌گیرنده متعهد به بازگرداندن مثل یا قیمت مالی است که قرض گرفته است و در مضاربه نیز می‌توان شرط کرد که عامل، ضامن جبران خسارت واردشده به اصل سرمایه باشد؛ اما درخصوص مسئله ربا، با توجه به اینکه دریافت مبلغی تحت عنوان مزد کار (کارمزد) با رعایت شرایط و سقفی در فتاوی مراجع تقلید درخصوص بانک‌ها و صندوق‌های قرض‌الحسنه پذیرفته شده است، کارمزد دریافتی این دو سکو نیز می‌تواند موجه باشد، به شرطی که مبلغ دریافتی تحت عنوان کارمزد حقیقتاً با هزینه‌های آنها برای فراهم کردن شرایط عملیات‌های موردبحث مطابقت داشته باشد. از آنجاکه احراز این تطابق ممکن نیست (یا لاقلاً برای ما بسیار دشوار است) ما از دو ملاک برای تشخیص شرعی بودن کارمزد دریافتی این سکوها یا شرعی نبودن آنها کمک گرفتیم: اول درصد کارمزد دریافتی بانک‌ها و صندوق‌های قرض‌الحسنه (که مطابق آنچه در متن بحث شد، در فتاوی چندتن از مراجع تقلید از جمله رهبر جلیز شمرده شده است) و دوم نرخ تورم به‌عنوان سقف نرخ کارمزد. در مقایسه با این دو عدد، کارمزد دریافتی این دو سکو غیرشرعی نیست و در نتیجه ربا به حساب نمی‌آید؛ بنابراین خدمات ارائه‌شده در این سکوها تحت عنوان «معاملات تعهدی» را نباید خلاف موازین شرعی به حساب آورد؛ مگر اینکه ایراد موجه و قابل قبولی به استدلال‌های نوشتار فوق وارد باشد یا عملیات‌های این سکوها به شیوه‌ای متفاوت از آنچه ادعا می‌شود، صورت پذیرد. در هر حال، بررسی و دقت در رعایت موازین شرعی در فعالیت‌ها و اقدامات، به ویژه فعالیت‌های مالی و معاملات امری لازم و کلیدی است که فقدان آن آثار سوء بسیاری را برای عموم مردم و کسب‌وکارهای فعال در این حوزه‌ها به همراه خواهد داشت. علاوه‌براین، ضروری است که نهادهای ناظر و تنظیم‌گرهای مالی به دقت به این مسائل توجه کنند و چهارچوب‌های نظارتی شفاف و قابل اجرا را برای اطمینان از تطابق این خدمات با موازین شرعی ایجاد کنند. این اقدام نه تنها می‌تواند اعتماد عمومی را افزایش دهد، بلکه موجب ایجاد بستر قانونی و اقتصادی

مناسب‌تری برای فعالیت‌های مالی مبتنی بر فناوری‌های جدید خواهد شد. درنهایت، با توجه به تحولات سریع بازار ارزهای دیجیتال و نیاز به انطباق با موازین شرعی، انجام پژوهش‌های بیشتر در این حوزه و ارائه راهکارهای عملی برای کاهش تضادها و ابهامات موجود، امری حیاتی به نظر می‌رسد. این تحقیقات می‌توانند به توسعه مدل‌های مالی جدیدی کمک کنند که هم‌زمان با رعایت موازین اسلامی، به نوآوری و گسترش خدمات مالی در ایران یاری رسانند.

کتابنامه

- آزادپرور، مهدی؛ فائزی، محمد؛ و آذریان، سیدصادق (۱۳۹۸). بررسی فقهی مالیت بیت‌کوین در بستر فضای مجازی. *فقه و اجتهاد*، شماره ۱۲، ص ۱۲۷-۱۴۳.
- چهره‌نژاد، صغری؛ اندرز، داود؛ و لطفی، علیرضا (۱۴۰۱). بررسی امکان به کارگیری قراردادهای مشتقه در بازارهای مالی از منظر فقهی و حقوقی. *مطالعات فقه اقتصادی*، دوره ۴، شماره ۴، ص ۱۶۶-۱۴۵.
- چیت‌سازیان، مرتضی؛ و نوع‌پرور، مژگان (۱۳۹۵). قراردادهای (موجل) آتی در بورس اوراق بهادار. *مبانی فقهی حقوق اسلامی*، سال ۹، شماره ۱۷، ص ۲۷-۸۰.
- حسین‌زاده، جواد (۱۳۹۰). مفهوم و ماهیت قراردادهای آتی. *مجله پژوهش‌های حقوقی*، شماره ۲۰، ص ۷۷-۹۵.
- حسین‌زاده، جواد (۱۳۹۳). وضعیت حقوقی ابزارهای مشتقه شاخص سهام. *پژوهشنامه حقوق اسلامی*، سال ۱۵، شماره ۲، شماره پیاپی ۴۰، ص ۲۰۷-۲۳۱.
- حسین‌زاده، جواد (۱۴۰۱). مفهوم، ساختار و اعتبار قرارداد آتی دائمی در بازار رمزارزها. *حقوق فناوری‌های نوین*، دوره ۳، شماره ۶.
- خادمان، محمود؛ کوشا، ابوطالب؛ و نوری، فاطمه (۱۴۰۰). شناسایی ماهیت حقوقی رمزارزها با تحلیل ساختاری آنها در نظام حقوقی ایران. *حقوقی دادگستری*، سال ۸۵، شماره ۱۱۵.
- ربانی موسویان، سیدعلی (۱۳۹۹). مشروعیت رمزارزها از منظر فقه حکومتی و فردی. *پژوهش‌های فقه و حقوق اسلامی*، سال شانزدهم، تابستان ۱۳۹۹، شماره ۶۰.
- شهید ثانی، زین‌الدین بن علی (۱۳۸۶ ق.). *الروضه البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة*، ج ۳، کتابخانه مدرسه فقاها (lib.eshia.ir/10102/3/437).
- شهید ثانی، زین‌الدین بن علی (۱۳۸۶ ق.). *الروضه البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة*، ج ۴، کتابخانه مدرسه فقاها (https://lib.eshia.ir/10102/4/15).
- عبدالرحیمیان، محمدحسین؛ حق‌شناس، علی؛ و رامتین، حمیده (۱۳۹۷). قرارداد اختیار معامله از

منظر فقه اسلامی. فصلنامه اقتصاد و بانکداری اسلامی، شماره ۲۳، ص ۳۱-۴۳.

عیوضلو، حسین؛ و دیگران (۱۳۹۸). تحلیل فقهی - اقتصادی استخراج ارزهای مجازی در نظام اقتصادی اسلام (مطالعه موردی بیت کوین). معرفت اقتصاد اسلامی، شماره پیاپی ۲۱.

مددی، مهدی؛ قائمی خرق، محسن؛ و شفیعی، قاسم (۱۳۹۹). جستار فقهی حقوقی در مسئله قانونمندی سازی «ارزهای رمزنگاری شده». مجلس و راهبرد، سال ۲۸، شماره ۱۰۵، ص ۳۰۳-۳۳۴.

معصومی نیا، غلامعلی (۱۳۸۵). بررسی فقهی ابزارهای مشتقه. دوفصلنامه علمی - پژوهشی جستارهای اقتصادی، سال ۳، شماره ۶، ص ۱۵۳-۱۸۸.

موحدی، نرگس (۱۴۰۲). تنظیم‌گری مسائل مستحدثه در جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر رمزارزها (پایان‌نامه کارشناسی ارشد در رشته حقوق عمومی)، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

موسویان، سیدعباس؛ و کشاورزین، اکبر (۱۳۹۹). مبانی فقهی و موضوع‌شناسی کارمزد قرض الحسنه در نظام بانکی ایران. فصلنامه علمی اقتصاد اسلامی، سال ۲۰، شماره ۷۸، ص ۹۵-۱۲۵.

مؤمن قمی، محمد (۱۳۸۲). عقد اختیار معامله. مجله فقه اهل بیت، شماره ۳۳، ص ۵۲-۶۵.

میرزاخانی، رضا؛ و سعدی، حسینعلی (۱۳۹۷). بیت کوین و ماهیت مالی - فقهی پول مجازی، جستارهای اقتصادی ایران، سال ۱۵، شماره ۳۰، ص ۷۱-۹۲.

نواب‌پور، علیرضا (۱۳۹۷). تحلیل فقهی کارکردهای «پول رمزنگاری شده» (مطالعه موردی بیت‌کوین) (پایان‌نامه کارشناسی ارشد در رشته مدیریت مالی). دانشگاه امام صادق (علیه السلام)، تهران، ایران.

یوسف‌زاده گندوانی، مصطفی؛ نیک‌نژاد، جواد؛ و قنبرپور، بهرام (۱۴۰۰). قرارداد آتی در حقوق ایران و فقه امامیه. فصلنامه علمی فقه و مبانی حقوق اسلامی، سال ۱۴، شماره ۴، ص ۲۳۳-۲۴۶.

سایت‌ها

خامنه‌ای، علی (۱۳۹۳). مضاربه، <https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=27843>، برداشت: ۱۴۰۳/۳/۱۰ پژوهشکده پولی و بانکی مرکزی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۳).

حکم شرط جبران ضرر در عقود مشارکتی چیست؟ https://mbri.ac.ir/IslamicBanking/IslamicBanking_Page?News_ID=5034، برداشت: ۱۴۰۳/۳/۱۰

مصباحی‌مقدم، غلامرضا (۱۴۰۰). واردات با رمز ارز از نظر شرعی مجاز است. https://www.mbri.ac.ir/IslamicBanking/IslamicBanking_Page?News_ID=355653، برداشت: ۱۴۰۱/۹/۲۰

CFA (2019). Derivatives, <https://rpc.cfainstitute.org/en/policy/positions/derivatives>